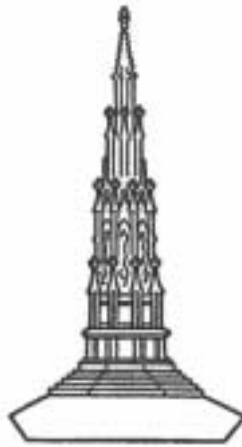

רפאל פרנק
על
אותיות דפוס וגופנים

*

עם הקדמה מאת ד"ר ז'ק אדלר
נערך על ידי בית יציקת האותיות ה. ברטהולד

תורגם על ידי פרופ' משה ירדן
בית הספר למדעי המתמטיקה
הפקולטה למדעים מדויקים ע"ש בברלי וריימונד סאקלר
אוניברסיטת תל-אביב, 2003
[עבור אתר הטיפוגרפיה העברית](#)

בית יציקת האותיות
ה. ברטהולד מחלקת ההדפסה הפרטית
ברלין 1926

לזכר
שוחר הכתב העברי
ויוצר הגופן העברי פרנק-ריל
מר רפאל פרנק

תכן הענינים

4	הקדמה
5	לזכר רפאל פרנק
7	על אותיות עבריות וגופנים

הקדמה

החבור שלפנינו נכתב על ידי רפאל פרנק. הוא הופיע ב 1911 בעתון "ארכיב למקצוע הדפוס" 48, חוברת 11, ועורר התפעלות בקרב העוסקים בגופנים עבריים. החוברת אזלה מהר מאד מן השוק ולא נתן היה להדפיסה מחדש. לכן החלטנו על הוצאת החבור מחדש כדי להביע את הוקרתנו העמוקה ליוצר הגופן העברי פרנק-ריל שנפטר בדמי ימיו.

בחפץ לב הוספנו ביוגרפיה קצרה של הנפטר שנכתבה על ידי אלמנתו. כמו כן צרפנו לחבור אחרית דבר מאת ד"ר ז'ק אדלר מלייפציג על תחית השפה העברית בזמן החדש. אנו מקוים שתרומות אלו לעבודה זו תמצאנה חן בעיני הקוראים.

אנו מודים לאגדת הספר ולעורך של "ארכיב למקצוע הדפוס" על הרשות שנתנו לנו לשחזר את חבורו של פרנק ואת הציורים המופיעים בו.

דפוס ה. ברטנהולד

לזכר רפאל פרנק

רפאל פרנק נולד ב 11 במרץ 1867 באיִקְנֶה־אוֹזֶן ליד אאוגסבורג. הוא היה הבן השלישי של סוחר העתיקות גרשון פרנק, יהודי שלא נחן ברב עשר אולם נחן ברב ילדים. אמו שחבבה מוסיקה וגם נגנה בעצמה שלחה את בנה ללמוד פסנתר וכנור אצל שכן. בהמלצתו של אותו שכן החליטו ההורים לחנך את בנם להיות מוסיקאי ושלחו אותו לשם כך למינכן. עד מהרה מצא האב שלמודי המוסיקה יקרים מדי. הוא שלח אותו ללמד במכינה לסמינר ואחר כך ב 1884 לסמינר בקלן. באפן כזה הפך רפאל למורה. הוא למד בזימֶרן ואחר כך ב נויִס. ב 1895 למד בקֶלה ואחר ב 1903 בלייפציג.

בסמינר למד פרנק כמה מדעים. במיוחד התעניין בבוטניקה אולם נשאר נאמן גם למוסיקה. הוא למד את תורת המוסיקה אצל מורה מנסה בדיסלדורף וגם נגן בחסד בכנור. קולו המשלם והערב נגע ללבם של המתפללים וכן אותם לתפלה. חבת יתר גלה פרנק אחרי סימו את הסמינר להסטוריה, לספרות ולשפת עמו. כבר בזמן למודיו בבית הספר התגלה כשרונו לרשום וציור. בכך הוא עלה אפלו על מורו. נטיה לאמנות זו הצטרפה לחקתו לשפה העברית, לספרות ולגופנים של שפות מזרחיות עתיקות. כאשר קבל את תפקיד ההוראה בלייפציג נחשב פרנק לסמכות בשטחים אלו. הוא קוה שהמעבר לעיר הספר יפתח בפניו שדה פעלה רחב לפעילותו האמנותית. אולם פרץ המלחמה הפך לו לרועץ. עלה בידו רק לראות בשוב בנו הפצוע מהמלחמה ואת רב תכניותיו האמנותיות לא הצליח להוציא לפעל. רצון האל הנעלה והנסתר קרע אדם תם, אציל וטוב לב ממשפחתו, מחבריו וממעריציו זמן רב לפני המועד שהקציבה התורה לחיי האדם.

הוא נפטר לאחר מחלה קצרה ב 1920 והוא בן 53.

יהי זכרו ברוך.

יוהנה פרנק

Nr. 33712a. 7-8 Punkt

ילמדנו רבינו מי שאינו מניח את העני ללקוט בתוך שדהו
מה עונשו. כך שנו רבותינו מי שאינו מניח את העניים
ללקוט בתוך שדהו או מי שמניח אחד ואחר אינו מניח ללקוט
או מי שמסיע אחד מהן בשעת הקציר או בשעת הבציר

Nr. 33711. 6 Punkt

שם יאמר אדם האיל חקקה ותת-יהו וחכמו ותיבא בתוכו
דרך רעה וכן ומוציאין את האדם מן העולם אפריש מהן כחוקר האחרון
לבו האחרון עד שלא יאכל בשר ולא ישות יין ולא יצא אשה ולא ישב
בדירה נאה ולא ילבש מלבוש נאה אלא חשק וחצני הקשה וכי-
בתן כגון מדני עכיו. גם זה הך רעה היא המסוד לילך בה

Nr. 33712. 8 Punkt

שתי תכונות יסודיות יש לו להנביא. שבתן הוא נבדל משאר בני אדם: הנביא הוא איש האמת. רואה הוא את
החיים כמו שהם וקולט רשמיהם בלי נטיות עצמיות. ומה שרואה הוא מגיד כמו שרואה. בלי חשבונות צדדיים.
ומגיד הוא את האמת לא מפני שרצונו בכך. לא מפני שבדק ומצא. שכן מחויב הוא לעשות. אלא מפני שכן מוכרה
הוא לעשות. מפני שזו היא תכונה מיוחדת לרוחו. תכונה שאין ביכולתו להשתחרר ממנה. אפילו אם רוצה הוא

Nr. 33713. 10 Punkt

שמעון הצדיק היה משירי כנסת הגדולה. הוא היה אומר: על שלשה דברים העולם
עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים. אנטיגנוס איש סוכו קבל משמעון
הצדיק. הוא היה אומר: אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס
אלא היו כעבדים המשמשין את הרב על מנת שלא לקבל פרס. ויהי מורא שמים

Nr. 33714. 12 Punkt

נחמו נחמו עמי יאמר אלהיכם: דברו על-לב ירושלם וקראו אליה כי
מלאה צבאה כי נרצה עונה כי לקחה מיד יהוה כפלים בכל-חטאתיה:
קול קורא במדבר פנו דרך יהודה ישרו בערבדה מסלה לאלהינו:

Nr. 33716. 16 Punkt

בראשית ברא אלהים
את השמים ואת הארץ

Nr. 33715. 14 Punkt

השמים מספרים כבוד אל
ומעשה ידיו מגיד הרקיע

Nr. 33718. 24 Punkt

שמר מצותי וחייה

Nr. 33717. 20 Punkt

יפה נוף משוש תבל

Nr. 33719. 28 Punkt

את אבניך אחנן ואשקם

Nr. 33720. 36 Punkt

תחזקנה ידי כל אחינו

Nr. 33721. 48 Punkt

נתיבותיה שלום

על אותיות דפוס וגופנים מאת רפאל פרנק

העולם המדעי חוקר בימינו את שני הניבים השמיים העברית והארמית במדה רבה יותר מאשר בתקופת ההומניזם. שני הניבים האלו קרובים זה לזה ויש להם אלף בית משותף. זה משכבר מחפשים ומוצאים התאולוגים הנוצרים בכתבים היהודיים מפתחות להבנת אישיותו של הרב מהגליל וזמנו [ולצורך זה נזקקו לידיעה של השפה העברית]. לאחרונה נמצאו במזרח ממצאים המעידים כעדים השבים לתחיה מן הקבר על תרבות מפתחת ששלטה שם בזמנו. חוקרי השפה וההיסטוריונים שכנעו, כעמיתיהם התאולוגים, שהבנת ממצאים אלו תלויה במדה רבה בהבנה יסודית של הניבים הנ"ל, שאחד מהם חי במדה נפרדת בדמות השפה העברית של ימינו.

אמר ר' יצחק לא היה צריך לחתחיל
את התורה אלא מהחרש חוז לכם
שחיא מצוה ראשונה שנצטוו ישאל
וסח טעם פתח כנראשית משום כח

תמונה 1: גופן Reggio (נדפס ב Reggio 1475)

ענין מחדש זה בשפה העברית מחיב כשלעצמו עבודה מאמץ ליצירת גופנים. משתמשים בגופנים העבריים להדפסת ספרי תנ"ך, ספרות עברית ישנה, ספרי דקדוק וסדורים וגם להדפסת ספרות יפה, עתונים וכתבי עת. מעבר לזה נזקקת לאמנות השחורה גם התנועה הציונית שאחד הכלים להפצת הרעיונות הלאומיים שלה הנו השפה והכתב העבריים.

בסוף דברי אחזר לנגדת המבט המתוה את עיני הגופן העברי ומקוה לעורר בכך בדידי הספר והעוסקים בדפוס את הענין בהתפתחות הגופנים העבריים ובמטרת פתוחם.

וכפתי תחת שני הקנים ממנה וכפתי
תחת שני הקנים ממנה וכפתי תחת
שני הקנים ממנה לששת הקנים הע
היא סמך המנה: כפתי והוקנתם
ממנה יהי בלה מקשה אחת זהב
טהור ועשית את נרתיך שבעה חלקים
את נרתיך והאיר על עבר פמה:

תמונה 2: גופן Sonzino (נדפס בליסבון 1491)

אינני מתכוון לדבר על המצאת הדפוס ועל חלקם של היהודים בהמצאה זו ובהפצתה ברבים. ברצוני רק להזכיר שהיה הסטוריון שבקש למצא את נבטיו הראשונים של הדפוס בבית המקדש השני. במסכת יומה ג דף לח עמוד ב מספר על משפחת כהנים בעלי תפקיד סודי שגנו על ידי הרבנים. אחד מהם, ששמו היה בן קמצר, ידע לכתב את ארבע האותיות של השם המפרש במשיכת קולמוס אחת בעזרת ארבעת אצבעותיו. מזה אפשר אולי להקיש שבן קמצר השתמש בארבע חותמות. השמוש העתיק של הסינים בחותמות והשמוש בכתובה על לוחות שקדם להמצאת הדפוס נותן מדה של סבירות להשערה על חותמות בן קמצר.

אמנם היהודים לא היו מערבים במישרין בהמצאת הדפוס של גוטנברג. אולם בנגוד לכנסיה מהרו היהודים לאמץ את האמנות החדשה כדי להפיץ את כתביהם היקרים שנצלו מפגעי הזמן. בד בבד הצליחו היהודים בעזרת הדפוס להתגונן מן המנהג שהיה חביב על הכנסיה להחרים ולשרף את ספרי היהודים.

דברים שאין להם שיעור הפארו והנכורים
והראין ונמלות חסדים ותלמוד תורה אילו
דברים שאדם אונל פירותיהן בעולם הזה
והקן קיימת לו לעולם הבא כבוד אב ואם
ונמלות חסד והנאת שלום בין אדם לחבירו
ותלמוד תורה כנגד כולם: אין

תמונה 3: גופן Bomberg (נדפס בווציה 1522)

דף הסיום של אחד מהטקסטים העבריים הראשונים שנדפסו מכיל שיר מאת מחבר לא נודע:

עֲטָתָ אֲנִי לְכָל הַמַּדְעִים
סוֹד וְחֵידָה מִפְּלֶאָה
יוֹצֵר אֲנִי כְּתָב לֹא קְלָמוֹס
לֹא פֶגַע מְסַדֵּר אֲנִי שׁוֹרֹת
וְלֹא יָד סוֹפֵר מְסִים אֲנִי אֶת הַסֵּפֶר.
דְּבוּרָה שְׁעָדֵן נוֹטָה חֶסֶד לְקְלָמוֹס הַסּוֹפֵר
תַּחְבוּנֵן בִּי בְּתַמִּיחָה
וְתַעֲשֶׂה אוֹתִי לְגוֹר וְלַעֲטָה.

בהתחשב בכך ששנת הולדתו של הדפוס היא 1450, ראוי לציון שעדין מצויים בידינו כ 100 דפוסים ערש [= דברי דפוס שנדפסו לפני 1500] עבריים. דפוס הערש הראשון המפורסם לנו הנו פרוש לתנ"ך של רשי שנדפס ב 1475 ברגיו די קלפריה (ציור 1), לפני הופעת הגופנים הינניים בדפוס. אפשר למצא את הפקסימיליה של גופן זה באנצקלופדיית Brockhaus תחת הערך Buchdruck. הקטע מדפס באותיות מלבניות מגבהות ביחס של 4:3, יחס שנכנס בסופו של דבר גם לגופן העברי פרנק-ריל. אולם אין בקטע נקוד ובאותיות הגופן אין הבדל בין העבי של החלקים המאזנים לחלקים המאזכים כפי שנקבע לאחר זמן מה ונותר עד ימינו. דפוס ערש נוסף של המדפיס היהודי הידוע גרשון מסונצינו מ 1488 נותן כבר גם נקוד וגם טעמי המקרא (תמונה 2).

בְּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הַשָּׁלוֹם
הַמְבַרֵּךְ בֵּין קוֹרֵשׁ לְחוֹל
בֵּין אוֹר לְחוֹשֶׁךְ בֵּין יִשְׂרָאֵל לְעַמִּים
בֵּין יוֹם הַשְּׂבִיעִי לְשֵׁשֶׁת יְמֵי הַמַּעֲשֵׂה
בֵּין קְדֻשָׁת שַׁבָּת לְקְדֻשַׁת יוֹם טוֹב
הַבְּרִילִים וְאוֹת יוֹם הַשְּׂבִיעִי מְשֻׁשֶׁת יְמֵי
הַמַּעֲשֵׂה קְדֻשַׁת הַבְּרִילִים וְקְדֻשַׁת אֵת

תמונה 4: גופן אמשטרדם 1707

רק מי שמתעסק בפְּדֵר עברי יכול להעריך התקדמות זו. בענין זה כמעט שלא התקדמנו מאז, ובעצם, האם אי אפשר לראות את העבדה שאמנות הנקוד עדין אינה נחלת הכלל כנסיגה?

הַבֵּל יוֹדֵה וְהַבֵּל יִשְׁמָחֵה. וְהַבֵּל יִמְצָא
קְדֻשָׁתוֹ: הַבֵּל יִחְמָדֵה קְלָה יוֹצֵר הַבֵּל. וְהַבֵּל
הַפּוֹתֵחַ בְּכָל יוֹם וְלַחֹת שְׁעָרֵי מִנְרָה: וְהַבֵּל
הַלּוֹנֵי רִקְיעַ. מוֹצִיא חֶסֶד מִמְּקוֹמָה וְלִבְנֵה
מִמְּבֹן שְׂבָתָה: וְהַבֵּל לְעוֹלָם כָּל וְלִישְׁבֵּי
שְׂבָתָה בְּמִדְתֵּי רַחֲמִים: הַבֵּל לְאֶרֶץ וְלַדְרִים
עֲלֵיהֶם בְּרַחֲמִים. וְהַבֵּל מְנַחֵם שְׂבָתוֹ יוֹם הַמַּעֲשֵׂה

תמונה 5: גופן Heidenheim (נדפס ב Roedelheim 1876)

רסאל פרנק

MERUBA

אבגדהוזהוהטיכךלמסנוסעפףצקרקרשת

HABBINISCH

אבגדהוזהוהטיכךלמסנוסעפףצקרקרשת

KURRINT

אבגדהוזהוהטיכךלמסנוסעפףצקרקרשת

JUDISCH-DEUTSCH

אבגדהוזהוהטיכךלמסנוסעפףצקרקרשת

ORIENTALISCH

אבגדהוזהוהטיכךלמסנוסעפףצקרקרשת

דגמאות מארבעת האלף ביתים העבריים הנפוצים ביותר. השורה האחרונה הנה כתב ידו של המחבר.

זאת תהיה המגפה וישראל גולים אחרי כן לסדכא אנסת
 לרעות בסלוחים שרשי רחמים מה ימים וקני כבוד מקיפין
 אותם וטם ישראל יוצ נחמים וכל מי שיש כלבוהודור רע קל
 וקבת הענבים מסליכין אותם ויהיה ~~הוא~~
 ומישראל רכה יצאו ~~הוא~~
 חלוקת ~~הוא~~ אבל אותם העמידם להתקנות
 בסלוחים מה ימים ולקין מה ימים בת קול אוסרת להם רדו לכבל
 שנאמר וכתב קר בכל סם תנצלו וכת קול ספרוצת שנית לכנ
~~הוא~~
 יס ~~הוא~~ וכת קול יתגרו של יסית קשו בת
 כאסר קשה יהושע כירדו והם סאכבו את הקיר ותוקני כסופר
 וכפעם הסכימית כרעום תרועת שבע ישראל יי אלהינו וי אור
 ונפלה חובת הקיר והם נכנסו כתוכה וסנאין את כחודיה בתיים
 כחוכותיה שנאמר לכן כחודיה כחוכותיה וכו' ואערי כן הם
 קובצין את כל שללה ישראל סכשין את אלוהין ואת רוד
 כולם וי ~~הוא~~ קודא אוסר להם אני הוא
 סר ~~הוא~~ אוסר להם שאות חכסין
 ואת יהודים כחוכותיהם וקלי סל ספקת גמלים תכסין
 וכת קול רביעית דמאת חום קול קודא כטכר וכת קול חסיית

תמונה 6: מחיקות של הצנזור שהחירו עם הזמן
 (במקור מופיעות בדיו אדמה). דפוס דניאל
 במברג, ונציה, 1546

בדברי על הגופנים הראשונים, מתכון אני קודם כל
 רק לאלו המופיעים בכתב מרפּע [בימינו "דפוס",
 להבדיל מכתב יד]. הגופנים הישנים משקפים
 בצורה נאמנה את מקורם -- הקלמוס. צורתם
 דומה לזו של כתב היד שלנו. הקלמוס או נוצת
 האוז אינם מאפשרים שום תחכומים קליגרפיים.

כבר אחרי זמן קצר שנו הגופנים את צורתם עד
 שהגיעו לשלמות ראויה להתפעלות כפי שמראה
 הקטע המופיע בצירור 3 שיצא מבית הדפוס של
 דניאל בומברג מונציה. נוגע ללב כיצד מזכירים
 הרבנים והמחברים את המוציא לאור שלהם:
 האציל מר דניאל בומברג מאַנְר יצ"ו (ישמרהו
 צורו ויתיהו). זהו תאר הנוסף לשמותיהם של
 גדולי היהדות ולאנשי המעלה בלבד.

שום גופן לא עלה יותר על גופן בומברג.
 התמונות 4 ו 5 מראות חקויים של גופן בומברג
 מאמשטרדם (1700) ומהידנהים (1800). בגופנים
 אלו נתן להבחין בהבדלים בין האותיות השונות
 בצורה יותר טובה מאשר בגופן בומברג. אולם חדוד
 ההבדל בין קוי הבסיס והקוים האנכיים גורעים מאכות הגופנים.

עוד נציין שאכות הניר הלבן והאותיות השחורות בדפוס בומברג נשמרו באפן מדהים ב 400 השנים שעברו מאז שנדפס. אינני מאמין שצאצאינו בשנת 2300 יהנו במדה דומה מאכות הדפוס שלנו.

תמונה 6 מציגה לנו מתעתי העזמן. אנו רואים בה טקסט שנדפס בוונציה ב 1546 בבית הדפוס של דניאל פומברג וכו קטעים מחוקים בעט הצנזור. במקור נמחקו הקטעים בצבע אדום שהלך והחורר במשך השנים עד שבימינו נתן לראות את המלים המקוריות שצצו מתחת למחיקה.

בד בבד עם גופן בומברג פתחו בתי דפוס כבול, קלן ובמברג צורת אות שתעולה תאם בקפידה את האותיות הכתובות. אולם נתן להבחין בה את עקבות הסכין החורטת בעץ (תמונות 7 ו 8). כל אות בגופן שוכנת במלבן מאזן ביחס 4:5. לאחרונה מופיעה צורת אות זו בדפוס פֶּסֶט [=חלק מהעיר בודפסט, בירת הונגריה של ימינו] ווינה (תמונה 9). כאן הופך אמנם המלבן חזרה לרבע, אבל ההבדל בין החלק העבה והחלק הדק באותיות נעשה מגזם. את פסגת חסר הטעם השיג הגופן של אגוד המורים היהודים בגרמניה. המטרות החנוכיות שאליהם חתר האגוד השגו אמנם במדת מה בעזרת אותיות משבצות. אולם האותיות מקרנות, חסרות מנוחה ולא תמיד נתן להבחין היטב ביניהן. לכן, גופן זה אינו מתאים כלל לשמוש בספרי הלמוד (תמונות 10 ו 11). יושב הראש של האגוד הודה, בתגובה לשאלתי, שועדת האותיות שלהם חסרה כל ידע מקצועי ואמנותי. נוכל אפוא להניח לגופנים אלו ולעבר לאותם הגופנים חסרי הדפי של ימינו. על אלו נמנים גופן דרוגולין ואם ירשה לי להביע דעה מתוך סמכות, גם הגופן העברי החדש פרנק-ריל. לפי מיטב הכרתי וידיעתי התגבש גופן דרוגולין מתוך גופן וילנה ויכול לשמש כדגמה לגופנים טובים (תמונות 12 ו 13).

אם ירשה לי עתה לעשות לביתי ולדון בנושא המרכזי של חבורי, דהיינו הגופן העברי פרנק-ריל, אארכז באותן נקודות המבט שהנחו אותי בעת בניית הגופן ושמהוים לפי מיטב הכרתי את הדרישות המזעריות שיש לדרש בעת בניית גופן עברי.

עולם הדפוס נוטה בימינו לבנות גופנים שישלבו את הפשטות של ה Antiqua עם הסבך הפנים של ה Fraktur. נטיה זו מוליכה לדרישה שהאותיות בעלות ההבדל החד בין העבי של הקוים המאזנים לבין הדקות של הקוים המאנכים יפנו את מקומם, גם בבניית גופנים עבריים, לאותיות שקטות ורציפות שתשרנה את רהיטות הקריאה.

כשמשנים גופן עברי יש לקחת בחשבון שקולים שונים מאלו המשחקים תפקיד בשנוי גופן לועזי. מעצב הגופן הלועזי אינו צריך לתת דין וחשבון בפני שום גורם. השקול היחיד הקובע עבורו הוא קבלת או אי קבלת עבודתו על ידי הצבור. שונה הדבר בבואנו לעצב גופן עברי. כאן יש להתחשב בשלחן הערוך.

חקי השלחן הערוך הנוגעים לכתיבת ספרי התורה מפרטים את הצורה, המבנה וההרכב של כל אות ואות. בשנת 1515 התעוררה בסלוניקי השאלה ההלכתית אם לדברי הדפוס העבריים יש אותה קדושה כמו כתבי היד העבריים. התשובה נתנה במהרה. לדברי הדפוס אין אותה דרגת קדושה כמו כתבי היד העבריים ואין להכיל את אותן ההלכות הנוהגות כלפי כתבי יד גם ביחס לדברי דפוס. הסבה להלכה זו היתה אולי, שהאותיות הראשונות שעוצבו בעץ לא יכלו להגיע למדרגת כתב היד התם. מאז התפתחו הגופנים באפן שלא הזניח את התוים האפניניים של כתב היד, כפי שקרה למרבה הצער בגופנים שנזכרו לעיל.

עֲנֵה דִּי אֲבֵלוֹ אִסְתַּנּוּא כְּאַרְעַ
דְּמַצְרַיִם כֹּל דְּכַפִּין יְהִי וַיִּכּוֹל
כֹּל דִּי צְדִיק יְהִי וַיִּפְסַח . הִטְהַר
הִבֵּא לְשַׁנְה הִבֵּאָה כְּאַרְעֵא דְזֵ
דִּישְׂרָאֵל הִשְׁתַּא עֲבָדֵי . לְשַׁנְה
הִבֵּאָה כְּנֵי חֹרֵץ וּמוֹת כּוֹס שְׁנֵי

תמונה 7 : גופן פרג
(נדפס בפרג 1527)

מַצְרַיִם וַיִּתֵּן אֶכְל כְּעָרִים אֶכְל שְׁנֵה הַשָּׁר אֲשֶׁר
סְבִיבֵתֶיהָ נְתִי בְּתוֹכָהּ : וַיַּצְבֵּר יוֹסֵף בָּר כְּדוֹל חֵמֶם
הִרְבֵּה סֹאד עַד כִּי תִגְדַּל לִסְפָּר כִּי אֵין סִסְפָּר :
וַיִּזְסַף יוֹד שְׁנֵי כְנִים בְּסָרִם תְּבֹא שְׁנַת הִרְעָב
אֲשֶׁר יִלְדֶה לוֹ אִסְתַּת פֶּת קוֹתִיפְרַע כִּתֵּן אִוֵּן :
וַיִּקְרָא יוֹסֵף אֶת־שֵׁם תְּכֵבֵר מְנַשֶּׁת כִּי נִשְׁנֵי
אֱלֹהִים אֶת־כָּל־עַסְלֵי וְאֶת־כָּל־בֵּית אֲבִי : וְאֶת־שֵׁם

תמונה 8 : גופן בזל
(נדפס ב Koethen 1622)

דְּכִר אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתֶּם אֱלֹהִים
וַעֲשׂוּ לָהֶם צִיצֵת עַל־פְּנֵי בְגָדֵיהֶם
לְדוֹרְתָם וְנָתַנוּ עַל־צִיצֵת הַבְּגָד פֶּתִיל
תְּבֵלֶת : וְהָיָה לָכֶם לְצִיצֵת וּדְאוֹתֶם
אֲתוּ וַיִּכְרְתֶם אֶת־כָּל מִצְוֹת יְהוָה
וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם . אֲנִי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם :

תמונה 9 : גופן וינה-פֶּשֶׁט
(נדפס ב Pilsen ב 1903)

רַחֲלִיזוּ , קְדוֹשׁ הוּא : רֹחֲמֵנוּ יי אֱלֹהֵינוּ , וְהִשְׁתַּחֲוּוּ
לְהַר קְדָשׁוֹ , כִּי קְדוֹשׁ יי אֱלֹהֵינוּ : וְהוּא רַחוּם
יִכְפֹּר עָוֹן וְלֹא יִשְׁחִית , וְהִרְבֵּה לְהַשִּׁיב אָפּוֹ וְלֹא
יַעִיר כָּל־תְּמִחוֹ : אָהָה יי לֹא־תִכְלֹא רַחֲמֵיךָ
כַּמְעַי , חֲסִדֶיךָ וְיִצְחָקֶיךָ תְּכִיד יִצְרוּנֵי : זְכֹר
רַחֲמֵיךָ יי וְחֲסִדֶיךָ , כִּי מַעֲוֹלִים תַּעֲשֶׂה : הֲנֵנוּ עֹז
לְאֱלֹהִים . עַל־יִשְׂרָאֵל נִאֲחָזוּ וְעֹזוּ בְּשִׁחְקֵים :

תמונה 10 : גופן האגוד א S. Lehrberger,
Roedelheim (מעורב עם היידנהיים ישן)

וַיְדַבֵּר נִפְלְאוֹתֶיךָ אֲשִׁיחֶדֶה : וְעֹזוּ
נִוְרָאוֹתֶיךָ יִאֲמְרוּ , וַיְגַדְלֶתְךָ אִסְפְּרָנָה : זְכֹר
רַב־טוֹבֶיךָ יְיָ , וְצַדִּיקֶתְךָ יִרְעֵנוּ : חֲנֵן וְרַחוּם
יְהוָה , אֲרָךְ אַפִּים וַיְגַדְלֶתְךָ סוֹבֵי־יְהוָה
לְכָל , וְרַחֲמֵינוּ עַל־כָּל־מַעֲשָׂיו : יְדוּדֶךָ יְהוָה כֹּל
מַעֲשָׂיךָ , וְחֲסִדֶיךָ יִבְרַכְוֶה : כְּבוֹד מַלְכוּתְךָ

תמונה 11 : גופן האגוד ב
Roedelheim ,S. Lehrberger

דִּיעוּ : אֵלוֹ מְרַבֵּט לִפְנֵי נֵר סִינַי וְלֹא־גִתָּן לֵט אֶת הַתּוֹרָה
דִּיעוּ : אֵלוֹ גִתָּן לֵט אֶת הַתּוֹרָה וְלֹא הִבְגִּיטֵט לְאַרְץ
יִשְׂרָאֵל דִּיעוּ : אֵלוֹ הִבְגִּיטֵט לְאַרְץ יִשְׂרָאֵל וְלֹא כָּנֵה
לֵט אֶת בֵּית הַבְּחִירָה דִּיעוּ :
עַל אֲמֵת כְּמָה וְכְמָה טוֹבָה כְּפֹלָה וְכַפְלֵת לְמִקּוֹם
עַלִּינוּ שְׁהִצִּיאֵנוּ מִמִּצְרַיִם וְעָשָׂה בְּהֵם שְׁפָטִים וְעָשָׂה
כְּאַלְהוֹתָם , וְהִצֵּא אֶת בְּכוֹרֵיהֶם * וְנָתַן לָנוּ אֶת סוֹמְנָם *

תמונה 12 : גופן וילנה (נדפס בוילנה 1879)

לְהַאִיר עַל־הָאָרֶץ וַיְהִי־בָנוּ : וַעֲשֵׂה אֱלֹהִים אֶת־שְׁנֵי
הַמַּאֲלֵת הַגְּדֹלִים אֶת־הַסְּאֹר הַגְּדֹל לְמַסְשֵׁלֶת הַיּוֹם
וְאֶת־הַסְּאֹר הַקָּטָן לְמַסְשֵׁלֶת הַלַּיְלָה וְאֶת הַבּוֹקֵבִים :
וַיִּטֵּן אֹתָם אֱלֹהִים בְּרִשְׁתֵּי הַשָּׁמַיִם לְהַאִיר עַל־
הָאָרֶץ : וְלְמַשֵּׁל בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה וְלְהַבְדִּיל בֵּין הָאֹר
וּבֵין הַחֹשֶׁךְ וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב : וַיְהִי־שָׁרֵב וַיְהִי

תמונה 13 : גופן דרוגולין (נדפס בלייפציג 1906)

לְכֵן חֲפֹז־לִי גְּאֵם־יי לַיּוֹם קוֹמֵי לְעַד . כִּי
מִשְׁפָּטֵי לְאַסְף גוֹיִם לְקַבְּצֵי מִמְּלֻכוֹת לְשַׁפֵּף
עֲלֵיהֶם וְעַמֵּי כָל חֲרוֹן אַפֵּי־כִי בְּאֵשׁ קִנְאוֹתֵי
תִּאֲכַל כָּל־הָאָרֶץ : כִּי־אֵז אֶהַפֵּף אֶל־עַמִּים
שְׁפָה בְּרוּרָה לְקַרֵּא כָּלֵם בְּשֵׁם יי לְעַבְדוֹ

תמונה 14 : גופן פרנק-ריל

סופר הסת"ם [=ספרי תורה, תפלין ומזוזות], כותב היום בדיו המוכנה לפי כללי המסורת על גבי קלף המוכן אף הוא לפי כללים אלו. מותר לו בכלל לעסק במלאכת קדש זו רק אם זכה לאסמכה של רבנים מחמירים ביותר.

בבואי לעצב את האלף בית שלי נדרשתי בראש וראשונה לדפוסים הראשונים, ביחוד לדפוס ונציה, והכנסתי שנויים מטעמים פדגוגיים רק באותיות דומות זו לזו. לעתים קרה שמלמדים נוצריים שלא התחשבו במסורת העירו לי על סטייה מהמקבלות בעצוב האותיות. בתור סופר סת"ם מסמך יכולתי במקרים אלו לנמק להם את קו העצוב שלי ושמח אני לספר שהספרי התקבלו על דעתם (תמונה 14).

למרות שגופן פרנק-ריל העברי נראה לי כרפורמה בריאה, אין אני רוצה להסתיר את שאיפתי להכניס את נקוד האותיות לתוך השורה. דגמה לרעיון זה מצויה כבר בתפקיד הקלסי של האותיות אהוי בתור תנועות. כמו בשפה האתיופית נתן לצרף את התנועה לאות. הצעתי להבדיל בין ש לבין ש בלי הנקודות העליונות המסורתיות מופיעה בתמונה 15.

בנגוד לזה סבור אני שהצעתי להזיז את החולם למקומו הנכון מעל העצור תעזר לספרים במדה נפֶרת [לדוֹרְתֶם כנגד הסדור הקודם ד' ר' תם].

השקט והיציבות של הכתב שלי מְבֹטָחִים גם בזה שאף אחד מראשי האותיות אינו מְטָה. [לאות יכולים להיות כמה ראשים. לדגמה ל א יש שְׁנַיִם, ל צ יש שְׁנַיִם ול ש יש שלשה ראשים]. לבסוף, החזק של הקוים המאנכים מסלק את הקָזוּל, את הזיזים ואת צורת המדוזה מהכתב וכל אות מופיעה בשלמות כשכל חלקיה שקולים זה לזה.

עד עתה דברתי רק על אותיות הדפוס [המְרַבְעוֹת]. כידוע משתמשים היהודים בשורה של אלף ביתים שונים שהתפתחו מתוך הכתב המְרַבָּע. בכמה מהם, ביחוד בכתב היד, קשה לזהות כיצד השתלשלו מתוך הכתב המְרַבָּע. ביחוד קשה הדבר באותם המקרים שהשפיעו משפות זרות (כגון ערבית, סורית או יִנְיִית) או שקרה בהם משהו יוצא דופן. למשל צורת הכתיבה של עבּוּר פ בדפוס מכילה את אותה NSZ השגיאה כמו ההצגה של עבּוּר NSZ.

במסגרת מצמצמת זו יכול אני להתייחס רק לאותם אלף ביתים הקרובים אלינו, כלומר לאותם המופיעים בכתבים רבניים, ביידיש או במכתבים. קיימים כל כך הרבה סוגים של כתבים כאלו, לפחות כמספר העדות היהודיות. אנו מכירים את היידיש, שהיא למעשה ניב של גרמנית הנכתב באותיות עבריות. כיוצא בזה נכתבת עברית באותיות פרסיות ופרסית נכתבת באותיות עבריות, וכן הלאה.

יודע אני שלשִׁמְע המלה "יידיש" עולה לעתים תכופות חיוך על פני השומע. אולם, אפשר לנצל הזדמנות זו כדי ללמד קטע מענין של הסטוריה. ואכן, אם נתעלם מההשפעות של השפות הסלבויות, הרומניות והשפה העברית אין היידיש אלא הגרמנית שהיהודים דברו ביימי הביניים ושלקחו אתם מגרמניה בנודדם למזרח ארופה. את הגרמנית הזו שמרו היהודים. אפשר להוכיח שביידיש השתמרו בטוים שאינם מופיעים יותר בגרמנית הגבוהה של ימינו אולם המופיעים עדין בפלמית או בהולנדית. הדמיון בין הדקדוק של היידיש (המכנה גם ז'רגון) לבין הדקדוק של הגרמנית הגבוהה של ימי הביניים או של הגרמנית הגבוהה הקדומה בולט לעינים.

בסוף הדגמאות של כתבי היד בעמוד 9 שכתבתי מופיע אלף בית שבמשך זמן רב החשבתי ליצירה שלי עד שנוכחתי לדעת שהוא זהה כמעט לאלף בית המזרחי-מרוקאי. נראה לי שאפשר לפתח אלף בית זה לגופן שיתאים במיוחד לעתונות. הגופן הזה צריך לשקף ביסודו את הפשטות של הגופן המרבע והתעול שלו צריך להיות אחיד כמו בגופן הלטיני Grotesk. יהיה רצוי מאד לבטל בגופן זה את חלקי האותיות היוצאים מן השורה (ךןףץל).

